

Arhitektura historicizma u Rijeci

Arhitektura historicizma u Rijeci bila je treća u nizu izložbi Moderne galerije Rijeka—muzeja moderne i suvremene umjetnosti u sklopu šireg, višegodišnjeg istraživačko-izložbenog projekta o urbanizmu i arhitekturi Rijeke¹ koji je obuhvatio vremenski raspon od gotovo sto godina, od sredine 19. st. do sredine 20. st. (1845.-1945.).

Nakon Austro-ugarske nagodbe iz 1868. i Hrvatsko-ugarske nagodbe iz 1869. grad Rijeka potpao je pod upravu centralne mađarske vlade kao posebno političko tijelo — *Corpus Separatum*. To se razdoblje u povijesti Rijeke naziva Riječkim provizorijem ili Drugim gubernijem jer Rijekom upravlja mađarski guverner, iako su u gradu postojali i lokalni podestat te gradsko zastupstvo. Mađari su nastojali privremeno političko stanje pretvoriti u stalno te ostvariti svoj cilj — stvaranje Mađarskog primorja (*Magyar tenger*) s Rijekom kao glavnim središtem. Zbog takve povijesno-političke situacije kraj je 19. st. za grad Rijeku predstavljao veliku prekretnicu, kako u gospodarskom napretku, tako i u urbanom razvoju, a izgradnjom željeznice se, uz obilno mađarsko ulaganje u industriju i međunarodnu luku, iz Rijeke izvlačio veliki profit. Mađari su željeli svoju jedinu morsku luku izgraditi poput ostalih važnih gradova u Austro-Ugarskoj Monarhiji, naročito poput konkurentne austrijske luke — Trsta. Sretna okolnost toga doba bila je i stupanje vojnog inženjera Giovannija (de) Ciotta² na gradonačelničko mjesto 1872. (na kojemu ostaje do 1893.), jer je bio sklon Mađarima i njihovoj politici, ali istovremeno i vizionar glede urbanog i ekonomskog razvoja Rijeke te dovoljno dalekovidan da tim vizijama za opće dobro podredi svoj mandat. Ciotta već 1873. raspisuje javni natječaj za urbanističko širenje grada i otada mu je za cijelog mandata glavna briga »abelimento« (uljepšavanje) i pretvaranje Rijeke u europsku metropolu. Može se slobodno reći da je Rijeka u jednom kratkom periodu — koji se poklapa s razdobljem zrelog historicizma — u tome čak i uspjela.

Gradogradnja se u Rijeci intenzivno odvijala na tri plana: uprave, prosvjete i ekonomije. Mađarska vlada riječkom guberniju direktno financira gradnju državnih institucija (uprava, sudstvo, financije, carina) — zbog efikasnijeg provođenja vlasti te gradnju osnovnih i srednjih škola i visokih učilišta trgovačkog i nautičkog smjera — zbog što efikasnije mađarizacije stanovništva. Mađari izravno, olakšanim ula-

ganjem, posebnim poreznim povlasticama, kreditima i na druge načine, potiču industrijsku, privrednu, trgovačku i prometnu izgradnju radi izvlačenja što obilnijeg profita. Mađarska kraljevska državna željeznica (*Magyar kiraly államvasutak*) gradi kolodvor i prugu za riječko zaleđe, povezavši konačno efikasno riječku luku sa zaleđem i omogućivši tako brži prijevoz svojih roba do mora i obratno.³ Mađari u Rijeci grade mnogobrojne upravne, uredske i stambene zgrade za činovništvo i radništvo svojih privrednih, pomorskih i brodarskih društava (*Ungaro-Croata, Adria*), brodogradilišta *Lazarus, Danubius*, itd. Prionuvši izgradnji glavnih lukobrana i pristaništa putničke i prekrcajne luke te mnogobrojnih velikih skladišnih objekata i silosa na samim lučkim gatovima, Mađari su riječkoj veduti definitivno oduzeli primorski izgled podigavši fizičku barijeru između mora i grada, definirajući ga tako kontinentalnim, umjesto mediteranskim.

Tako obilna izgradnja svih tipova arhitekture u funkciji svih vidova života dala je maha razvoju historicizma u Rijeci, u to vrijeme općeprihvaćena načina gradnje u Europi. Graditeljstvo je grabilo u budućnost velikim koracima, otkrivajući nove građevne materijale (staklo, željezo, beton), metode i mogućnosti (visoko)gradnje, iako je u duhovnom smislu još uvijek bilo vezano uz povijesne, preživjele stilove i s nostalgijom gledalo na prošlost. U Rijeci bližim europskim centrima znatnije tradicije (Beč, Budimpešta, Trst, Graz...), koji su mogli biti izvor informacija i uzora u gradnji, u tom se razdoblju gradila kvalitetna historicistička arhitektura i bogati, reprezentativni objekti. No u Rijeci, manjem gradu u industrijskom usponu, s bogatim, ali pragmatičnim i racionalnim investitorima, također se naveliko gradilo, nešto manje raskošno, no ne i manje suvremeno.

Kako su vojska, financije, porezi i lučko-željeznički saobraćaj bili od posebnog interesa za Mađarsku, to se svaka planska i graditeljska aktivnost za ta područja vodila u tehničkim uredima Budimpešte. Najčešće su u Rijeku stizali već gotovi projekti najznačajnijih peštanskih arhitekata, često specijaliziranih za određen tip ili vrstu građevina. Takvi su arhitekti bili: vodeći mađarski arhitekt toga doba Alajos Hauszmann, specijaliziran za reprezentativne palače, Ferenc Pfaff za željezničke objekte i kolodvore, Lipot Baumhorn za sinagoge, Sandor Baumgarten i Gyula Svab za školske zgra-

de te mnogi drugi kao Samuel Pecz, Gyözö Czigler, Ignaz Alpár, Sandor Mezey, Jozef Hubert. Dešavalo se da su po narudžbi Mađara neke objekte projektirali i ugledni riječki arhitekti, kakvi su bili Giovanni Randich, Emilio Ambrosini, Francesco Mattiassi ili Venceslao Celligoi, no mnogo su češće, u odsustvu mađarskog autora, oni bili odgovorni na terenu za izvođenje radova po peštanskim projektima.

U Rijeci je krajem 19. stoljeća — zbog nagle industrijalizacije grada, izgradnje dviju željezničkih komunikacija sa zaletom⁴ te kao posljedice toga značajnih uvožno-izvoznih poslova — cvao međunarodni lučki i željeznički promet, trgovina, te špediterski, financijski i bankarski poslovi. Za potrebe naraslog uredskog poslovanja adaptirale su se i nadograđivale postojeće ili gradile nove poslovne zgrade za upravu i administraciju. Tip historicističke poslovne palače razvija se tek u zadnjih dvadesetak godina 19. st. iz višestambene najamne kuće s poslovnim prostorom u prizemlju i u njegovu povišenju — mezaninu. Zbog proširenja poslova, prostora i povećanja zaposlenog ljudstva, neki su vlasnici velikih i prosperitetnih poduzeća trebali širiti svoje kompanije i na više od jedne ili dvije etaže, nadograđivati postojeća zdanja, a ponekad graditi i nova, samostojeća i reprezentativna, prestižna izgleda i upečatljive dekoracije. Organizacija i ured pročelja najčešće se posuđuju iz repertoara renesanse (zbog sklada, harmonije i ozbiljnosti koju su takve zgrade odavale), ali se koriste i barokni elementi ukoliko tvrtka želi raskoši pročelja posebno naglasiti svoju ekonomsku moć i blagostanje. Lokacija poslovnih palača u gradu također je pomno odabrana: na glavnoj gradskoj šetnici — Korzu (palača glavne pošte, palače banaka); u gradskoj putničkoj luci, na samoj morskoj obali, gdje se zrcale u moru (palača *Pomorskog gubernija* — današnja *Luka Rijeka*, palača brodarskog društva *Adria* na Rivi, bivši *Hotel Europa* — današnja županijska zgrada na Rivi); na povišenu brežuljku, žarišnoj točki središnje perspektivne osi (*Guvernerova palača*), kao i na trgovima ili raskršćima (palača *Mađarske carinske i financijske uprave* na Jelačićevu trgu, tj. današnji *Brodokomerc*, palača *Primorske banke*).

U ovu vrstu riječke historicističke arhitekture ubrajamo palače, tj. reprezentativnije građene višekatnice s većinskom funkcijom za kancelarijski rad i poslovanje, iako one služe dijelom i u reprezentativno-stambene svrhe službenog korisnika, upravnih struktura ili privatnog posjednika. U takvim su slučajevima obično javni i privatni prostori strogo odijeljeni, kako portalima i stubištima, tako i po katovima (zgrada Glavne pošte s guvernerovim prostorima i stanovima, palača riječke *Komunalne štedionice*, tzv. *Palazzo Modello*).

Riječke važnije historicističke poslovne (i dijelom stambene) palače su: Palača *Pomorskog gubernija* (Jozsef Huber, 1883.-1885., danas uprava *Luke Rijeka*), Palača *Komunalne štedionice*, tzv. *Palazzo Modello* (Fellner i Hellmer, 1883.-1885., danas sjedište Talijanske zajednice), Palača carinarnice i financija (Giovanni Randich, 1886.-1987., danas Uprava *Brodokomerc*), Palača pošte (1887., i danas u istoj funkciji), dvije poslovno-stambene zgrade *Mađarske kraljevske željeznice* (Ferenc Pfaff, 1891., danas stambene zgrade u

Krešimirovoj 3 i 5), *Guvernerova palača* (1892.-1997., danas Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja), Palača *Mirovinskog fonda* (1894., danas poslovno-stambena kuća u Krešimirovoj 60), Palača ugarskog brodarskog društva *Adria* (V. Freund — F. Mattiassi — G. Zammattio, 1894.-1997., danas sjedište *Jadrolinije*), poslovno-stambena palača *Riječke banke/štedionice* (1896., danas poslovno-stambena kuća u Barčićevoj, 4), poslovno-stambena zgrada *Banke i štedionice za Primorje i Sušak* (Francesco Mattiassi, 1900., danas poslovno-stambena kuća u Žrtava fašizma 2).

Istodobno s državnom izgradnjom, neka poslovna zdanja podiže lokalna talijanska gradska uprava komunalnim novcem ili ih pak podižu privatnim kapitalom ekonomski moćni pojedinci i društva (brodari, bankari, industrijalci, trgovci). Nakon otkupa starije zgrade (1833.) za potrebe gradske uprave, ing. Filibert Bazarig 1835. obnavlja i historicističkim detaljima ukrašava zgradu gradskog municipija, smještenu u dijelu augustinskog samostana u Starome gradu (trg Riječke rezolucije). Istovremeno, Bazarig uz inženjere Tehničkog ureda, s mnogo smisla za gradsku baštinu, pristupa restauraciji i obnovi u historicističkom duhu i gradskog tornja te zvonika i pročelja Zborne crkve Marijina uznesenja.

Uz državnu izgradnju, u Rijeci se na prijelomu stoljeća izuzetno mnogo gradi na polju »domaće« privredne i stambene izgradnje, a ona se odvija preko odlično ustrojenog Tehničkog (građevinskog) ureda riječkog gradskog municipija. S izvrsnom inženjerskom ekipom, pored novogradnji, rješavaju se mnogi komunalni problemi Rijeke (vodovod, kanalizacija, plinovod, električna rasvjeta, parkovi, groblje, otvaranje i uređenje gradskih ulica i mikro-zona: Dolac, Brajda, Pomerio). Sve se zbiva u vrijeme najveće urbanističke fizičke ekspanzije Rijeke, a pod vodstvom gradonačelnika Ciotte i njegova Građevinskog ureda.

Iako se mnoge narudžbe povjeravaju riječkim arhitektima i građevnim tvrtkama, neki se projekti naručuju od stranih provjerenih graditeljskih imena. Kod poznatih je bečkih arhitekata Fellnera i Hellmera naručen projekt novog *Komunalnog kazališta* s parkom (1885.) te usput i *Riječke komunalne štedionice* (1885.), koja zbog ljepote odmah dobiva naziv *Palazzo Modello*. Obje su zgrade izgrađene na moru otetom i nasutom terenu nove, ortogonalno projektirane četvrti uz novu luku Baross, gdje su smještene i dva nova paviljona centralne gradske tržnice (ing. Filibert Bazarig, 1881.), neoromanička ribarnica (ing. Carlo Pergoli), veliki stambeni najamni blokovi Gorupa i E. Ciotte (ing. Baldinini, Zagrebačka 8, 17-21) i živopisna *Turska kuća* (ing. Carlo Conighi, Lisinskog 6).

U gradskom centru, oko Korza, glavnog gradskog šetališta, i uz rivu, podižu se luksuzne, neorenesansne i neobarokne stambene višekatnice s ugostiteljskim lokalima u prizemlju (za obitelji Rinaldi, barona Zmajića, Manasteriottija, Kozulića), poslovne palače — *Palazzo Adria* (ing. Vilmos Freund — ing. Francesco Mattiassi — ing. Giacomo Zammattio), Grand hotel *Europa* (ing. Giuseppe Bruni), Glazbeni zavod Filharmonijsko-dramskog društva (ing. Giacomo Zammattio), a sve su bogato ukrašene historicističkim kamenim arhitek-

tonskim dekorom, industrijskim reljefima i skulpturama, kupolama, balkonima, vijencima, portalima, lođama..., kako izvana, tako i iznutra, s naročitim naglaskom na štukaturama i freskama ukrašenim stubištima ili velikim dvoranama za sastanke, balove i domjenke.

Glad mnogobrojnih bogatih industrijalaca, trgovaca, viših činovnika i doseljenog stanovništva za stanovima navela je gradsku upravu na izgradnju cijelih novih mikrourbanih zona koje vrlo uspješno rješava ing. Giacomo Zammattio otvaranjem novog stambenog kvarta u samom centru grada s luksuznom ulicom Clotilde Inferiore (1885.-1887., sada ulica Dolac), projektirajući u njoj dvije velike neorenesansne školske zgrade (za dječake — današnji Liceo i za djevojčice — današnja Sveučilišna knjižnica s Modernom galerijom), poslovo-stambenu uglovnicu Riječke banke s elegantnom neobaroknom kupolom (Barčićeva 4) te niz najamnih neobaroknih višekatnica (Dolac 3, 5, 6, dvije skromnije kuće u Kružnoj i Strohalova 1) za financijera, bogatog industrijalca torpeda — Roberta Whiteheada, kao i njegovu obiteljsku rezidenciju — *Venecijansku kuću* (Dolac 7). Samo par godina kasnije (1890.-1896.) na Brajdi ing. Zammattio kapitalom Riječke banke i štedionice uspješno stvara novi stambeni kvart u vidu otvorenog bloka od 14 višekatnica s četvrtastim međuprostorom u čijem je središtu paviljon natkrivene tržnice, moderne željezne konstrukcije upotpunjene staklom, već na pragu secesije. Taj je novi, zapadni dio grada, bio vrlo živ zbog novopodignutog klasicističkog kolodvora (ing. Ferenc Pfaff, 1881.), mnogoljudne Tvornice duhana i velike Komunalne vojarne za preko 1200 ljudi te brojnih hotela nanizanih uz tada vrlo prometnu Corsiu Deák (Krešimirovu ulicu) koja je od kolodvora, preko Trga Zicchy (Žabica) s kapucinskom crkvom, vodila do Korza.

Bogatiji stanovnici grada za odmor urbane vile okružene zelenilom, odijeljene od okoline zidom, u mirnijim predjelima, malo izvan samog centra. Arhitekti su isti oni koji grade i ostale stambene zgrade, no kod projekata vila mogu slobodnije komponirati i razgibavati vanjske mase i volumene, unutarnji prostor i dekor, slobodnije uvoditi inovacije, pogotovo ako ih grade za sebe. Najznačajnije ostvarenje na tome polju je vila nadvojvode Josipa (tzv. *Villa Giuseppe*, sada zgrada *Državnog arhiva u Rijeci*, Park N. Hosta 2) okružena velikim botaničkim parkom s bazenima za navodnjavanje. To je djelo riječkih autora Raffaella i Pietra Cullotija iz 1895. Na toj je vili, uz mnoge pregradnje i dogradnje, primijenjen arhitektonski pastiš dekoracija gotike, renesanse, baroka i rokoka ujedinen u slikovitu cjelinu okruženu bujnom vegetacijom na akropolskoj poziciji. Veletrgovac i milijunaš Josip Gorup dao je Giuseppeu Bruniju projektirati skladnu neorenesansnu stambenu vilu, tada na morskoj obali (danas onkologija riječke bolnice), u parkovnom okruženju Poptinjola, a industrijalac Robert Whitehead 1878. naručuje ing. G. Bianchiniju monumentalnu vilu za stanovanje daleko van grada, u blizini *Tvornice torpeda* (danas Ulica J. Vlahovića), koju s vremenom dograđuje za potrebe poslovanja i uprave tvornice.

Na tom krajnje zapadnom, obalnom području Rijeke, vrlo je rano izgrađena industrijska zona sa svjetski poznatom Whiteheadovom Tvornicom torpeda (*Silurificio Whitehead*), nedaleko od rafinerije mineralnih ulja (*R.O.M.S.-a*), ljuštioni-ce riže, uljare, tvornice čokolade, brodogradilišta *Danubius*, plinare itd. Kako je to područje bilo prilično daleko od centra grada, a tek je na samom prijelazu u 20. st. spojeno s njim tramvajem (1899.), uz Tvornicu torpeda je već 1881. Whitehead dao ing. Filibertu Bazarigu planirati oveće radničko stambeno naselje uredno raspoređenih radničkih obiteljskih kućica s vrtovima, kojim je pokazao prilično visok standard socijalne izgradnje, u to vrijeme nedosegnut čak i u velikim centrima Monarhije.

Da bi imali što veći utjecaj u Rijeci, Mađari su doseljavali mnoge svoje sugrađane kao više činovnike i stručnjake mnogobrojnih poduzeća, a za njih su trebale mađarske škole, i to one koje su mogle školovati kadrove pretežno za pomorstvo i trgovinu. Vrlo rano, još polovicom 19. st., gradi se za potrebe Austrije velika *Pomorska akademija* (današnja tzv. Riječka bolnica) koju ubrzo preuzimaju Mađari. Oni u razdoblju od 1876. do Prvog svjetskog rata u Rijeci grade, uglavnom u neorenesansnom stilu: osnovne muške, ženske i mješovite škole na Mlaki (današnja Elektrotehnička), na Jelačićevu trgu (zgrada Brodokomerca), na Turniću i u Kurelčevoj (današnja Prva riječka gimnazija). Ing. Ignaz Alpár 1899. projektira neorenesansno zdanje *Velike trgovačke akademije* (danas Pomorski fakultet u Studentskoj 1), ing. Samuel Pecz dovršava 1903. *Državnu mađarsku kraljevsku pomorsku akademiju* (danas Filozofski fakultet, Omladinska 14), također u neorenesansnom stilu, iskoristivši nepovoljan strm teren kao prednost za smještaj ogromnog zdanja na akropolsku poziciju. Kako ni Talijani u gradskoj vladi nisu htjeli zaostajati, naručili su ing. Giacomu Zammattiju da prilikom uređenja ulice Dolac tu podigne dvije velike osnovnoškolske zgrade za djevojčice i za dječake u stilu talijanske rane renesanse. Zbog zaštite hrvatskih interesa, Iso Kršnjavi daje 1896. na Sušaku graditi impozantnu *Veliku kraljevsku hrvatsku gimnaziju*, autora Ludwiga i Hülssnera iz Leipziga.

U Rijeci je bilo prisutno nastojanje gradske uprave da zadovolji životne potrebe i standarde koji su bili nasušni u jeku tako velike izgradnje i povećanja broja stanovnika grada kakvo se očitovalo krajem 19. st., koji su često sobom donosili i zdravstvene probleme. Miješanje masa ljudi, prekomorski brodovi, velika gradilišta po cijelom gradu i epidemije (kolera 1886.) ubrzali su izgradnju objekata zdravstva (lazaret u Martinšćici), socijalne skrbi (dječji vrtići, nahodišta Clotilde, Maria), kao i objekata za komunalne potrebe (vodospreme, plinare, tržnice, ribarnica, groblja, kupališta). Jednako se tako ubrzala gradnja hotela, od kojih je najimpozantniji svakako bio na samoj rivi smješten Grand hotel *Europa* u vlasništvu Josipa Gorupa, čiji je autor bio poznati arhitekt iz Trsta, Giuseppe Bruni. Neki su sakralni objekti u skladu s historicizmom obnovljeni (pročelje starog Duoma i kosi toranj uza nj, crkvice Sv. Sebastijan u Starome gradu, kapela u staroj Općoj bolnici Sv. duha). Ipak, bilo je i sakralnih novogradnji — velika prekrasna sinagoga u Ulici Pomerio (na mjestu uz današnju kuću 29), koja je bila podignuta

1904. uređivala se do Prvog svjetskog rata, ali nije preživjela i Drugi, jer je namjerno srušena na samom njegovu kraju. Druga sakralna novogradnja, neogotička Kapucinska crkva (ing. Giovanni Maria Curet, ing. Cornelio Budinis), započela se graditi 1904., ali je zbog rata i oštećenja stupova posvećena tek 1929., a potpuno dovršena još i kasnije.

Historicizam kao stil, tj. način gradnje modernim materijalima i konstrukcijama, stil ukrašavanja pročelja dekorativnim elementima jednog ili odjednom nekoliko povijesnih stilova, zadržao se dosta dugo u arhitekturi 20. st. U našem gradu ima primjera posezanja za uzorima iz prošlih vremena još i u međuratnom razdoblju, o čemu rječito govore velika zdanja: zgrada osiguranja (danas vojne komande u Supilovoj ulici, zgrade bivše *Banco di Roma* (danas Gradsko poglavarstvo, Korzo 16), pravoslavna Crkva sv. Đorđa na Sušaku, stambeni blok na Potoku (za I. N. C. I. S.) ili onaj u Studentskoj 2. No svi su navedeni primjeri koristili povijesne stilove iz političkih razloga, dokazujući njima svoju raniju ukorijenjenost na ovome tlu, a ne slijedeći zahtjeve i zakone graditeljstva svog vremena, koje je već duboko zašlo u modernu arhitekturu.

Ovaj ekonomsko-privredni uzlet i fizičko širenje grada u razdoblju historicizma trajalo je najintenzivnije krajem 19. i dolaskom secesije početkom 20. st., dok ih nije zaustavilo izbijanje Prvog svjetskog rata i raspad Austro-Ugarske Monarhije. Historicizam je u Rijeci započeo već urbanističkim promjenama ing. Josefa Bainvillea još 1843. zacrtanim planom širenja grada van srednjovjekovnog zidovlja duž morske obale, a nasipavanjem mora i izgradnjom Civitas Nove i preko nje.

Nakon svih ratova, izmjena vlasti, a time i rušenja i novogradnji, danas je u Rijeci ipak sačuvan znatan broj lijepih, vrijednih historicističkih zdanja (neogotičkih, neorenesansnih, neobaroknih) kao uočljivih repera u tkivu cjelokupne kasnije izgradnje Rijeke. Posebno tu treba naglasiti utilitarne zgrade za potrebe industrije, transporta i luke jer su često građene bez prethodnih uzora, a graditelji, uglavnom konstruktori, nisu morali poštivati estetske kanone arhitektonske mode i fasadizma svog vremena, već su formu podredili (nesvakidašnjoj) funkciji. Upravo je zbog toga Rijeka dobila nekoliko zdanja gotovo svjetskog dosega, kako po izboru i primjeni novih konstrukcija i materijala, tako i po izgledu. No, kako se pretežno radi o zgradama industrijske namjene, na njih se do najnovijeg vremena nije obraćala posebna pozornost.

Kako je glavnina, tj. 70% izvoza riječke luke, pripadala šećeru, drvu i žitaricama, bilo je neophodno za smještaj i manipulaciju žitarica izgraditi mnogobrojna lučka i željeznička skladišta te ona specijalizirana — silose. Jedino skladište takve vrste sagrađeno u doba historicizma u riječkoj lučkoj zoni bio je *Žitni silos (Gabona elevátor)*, podignut između 1890. i 1891. na današnjem Budimpeštanskom pristaništu prema projektu ing. Ulricha Keresztilya, očito dobrog poznavatelja najmodernijih kretanja u arhitekturi tog vremena,⁵ kapitalom *Mađarske diskontne i mjenbene banke iz Budimpešte*.⁶ Gotovo su sva lučka skladišta građena vrlo zanimlji-

vim konstrukcijama ogromnih dimenzija, poneka izvana čak i dotjerana historicističkim ukrasnim elementima i detaljima, a zbog dijelova luke gdje su smještene nisu bila u žiži zanimanja ni stručnjaka ni građana.

Iako su mnoga zdanja industrijske arhitekture danas napuštena i, kao i mnoga druga historicistička zdanja u gradu, danas vrlo zapuštena, ipak svojom veličinom, kvalitetom izvedbe i ljepotom zamisli njihovih graditelja, još i danas fasciniraju posjetitelje Rijeke pri njihovu prvom dolasku u taj primorski grad kontinentalna pečata na mjestu vjekovnog protoka ljudi, roba i utjecaja svih vrsta u sva četiri geografska smjera.

Bilješke

1 Moderna galerija Rijeka je u sklopu svog redovnog godišnjeg programa zacrtala projekt o urbanizmu i arhitekturi Rijeke u vrijeme historicizma, secesije i međuratne moderne arhitekture. Projekt po koncepciji tadašnjeg ravnatelja Berislava Valušeka zasnivao se na suradnji kustosa muzeja (Daina Glavočić, Nataša Ivančević, Milica Đilas) i vanjskih suradnika: povjesničara umjetnosti (iz Rijeke: Jasna Rotim, Jolanda Todorović, Marjan Bradanović; iz Zagreba: dr. Ivo Maroević), arhitekata i urbanista (mr. sc. Olga Magaš, mr. sc. Nana Palinić, Saša Randić, Idis Turato), te gostiju iz inozemstva (dr. Marco Pozzetto iz Trsta, Andras Hadik iz Budimpešte) i dr. Prva je prikazana izložba *Moderna arhitektura u Rijeci* (MGR, Dolac 1), druga *Arhitektura secesije u Rijeci* (MGR) i treća *Arhitektura historicizma u Rijeci* (MGR, 28. 7.-16. 10. 2001.). Sve su izložbe popraćene opširnim ilustriranim dvojezičnim katalogima, plakatima i pozivnicom te nizom predavanja, okruglih stolova i diskusija.

2 Opširnije o životu i radu Giovannija de Ciotte piše **Irvin Lukežić**, *Giovanni il Magnifico — čovjek koji je stvorio modernu Rijeku*, u: *Novi list*, Rijeka, 9. 12. 2001., prilog *Mediteran*, str. 10-11.

3 Opširnije u katalogu izložbe *120 godina riječke željeznice* (Državni arhiv u Rijeci, 1998.).

4 1873. prema Zagrebu (i Mađarskoj) i prema Šempetru (tj. Postojni-Pivki i Austriji).

5 **N. Palinić**, rukopis »Promet« za katalog *Arhitektura historicizma u Rijeci* (MGR, Rijeka, 2001.): »Po primjerima silosa nastalih u isto doba u Americi vidimo da riječki silos nije specifikum, već doista slijedi usvojenu i provjerenu arhitektonsku matricu kraja 19. st., ali ne historicizma niti secesije, već buduće, tek u 20. st. prihvaćene moderne arhitekture. Taj stari riječki silos predstavlja prvu modernu građevinu u Rijeci, vjerojatno i jednu od prvih na našem teritoriju.«

6 Nešto će kasnije, na samom početku 20. st., 1906., mađarski inženjer Szilar Zielinsky također primijeniti armiranobetonsku, izvana vidljivu, jednostavnu konstrukciju pri izgradnji *Hotela emigranata*.

Summary

Daina Glavočić

The Historicist Architecture of Rijeka

Rijeka experienced its greatest development after the Austro-Hungarian Treaty of 1868 and the Croatian-Hungarian Treaty of 1869, according to which it was formally and legally annexed to Pest as *Corpus separatum* and became the principal and only exit to sea of the Hungarian part of the twin monarchy. The urban concept of historicist Rijeka (*Civitas Nova*) and of its harbour was defined in 1843 by the project of Josef Bainville. It contained the earlier indicated orthogonal street scheme, adding to it five new lines of residential/business three-story blocks on the new, filled-in terrain of *Piazza Ürmeny* (the zone around the Theatre and the Zajčeva Street). This principle was consequently applied until the end of the nineteenth century by means of elements defined by Antonio Deseppi in 1848.

Rijeka was a target of Hungarian ambitions and of the concentration of capital by Hungarian entrepreneurs with the help of state benefits. The railway to Budapest was built at high speed and created a link to Europe, whereas the connection with the rest of the world was established by means of export-import shipping business. The prosperity of trade, transport, and industrial production brought about the building of industrial zones in historicist style (Školjić, Mlaka) and of the accompanying spaces for production and storage (the harbour, Delta, western industrial zone). In addition, one can note the creation of residential quarters for workers (Rečice, Brajda), of entire streets and blocks for administration (Dolac, Brajda) and of historicist palaces for administrative and business purposes at the municipal and state levels (Governor's Palace, Customs Office, Post Office, Marine Administration, banks, etc.). The process of magyarization prompted the construction of schools and caserns, while the city administration was actively building communal facilities — markets, fish market, cemetery, and also hotels, theatres, baths, and churches — using primarily neo-Renaissance, neo-Baroque, and neo-Gothic decorative elements. The industrial buildings are of simpler appearance for functional reasons, and also more modern because new constructions and materials were used in their construction. Beside foreign building engineers from Budapest (Hauszmann, Alpar, Pfaff, Czigler, Baumhorn) and Trieste (Zammattio, Bruni, Bianchini), a number of local builders participated in the process, such as Olf, Gnamb, Deseppi, Randich, Culotti, Vauchnig, Curet, Bazarig, Chierigo, and others.

Emilio Ambrosini, ex-Hotel Hungaria (sada stambeno-poslovna kuća), 1894./96., Rijeka, Krešimirova 14 (foto Daina Glavočić).

Giacomo Zammattio, Casa Veneziana (sada poslovno-stambena kuća), 1887., Rijeka, Dolac 7 (foto Daina Glavočić).

Mate Glavan, ex-palača Bačić (sada Hotel Kontinental), 1886./87., Rijeka — Sušak, Kačićevo šetalište 1.

Giacomo Zammattio, Uglovnica Ploech (sada poslovno-stambena kuća), 1887./88., Rijeka, Trpimirova 6.

Poslovno-stambena kuća Pomorske zaklade sv. Nikole (sada poslovno-stambena kuća), 1893./94., Rijeka, Manzonijska 2/Krešimirova 24.

Alpar Ignaz, Velika trgovačka akademija (sada Pomorski fakultet), 1899., Rijeka, Studentska 2 (sve foto Daina Glavočić).

Carlo Conighi, Casa turca (sada poslovno-stambena kuća), 1906., Rijeka, Trninina 8.

Giacomo Zammattio, ex-Osnovna škola za djevojčice, 1887. (sada Sveučilišna knjižnica i Moderna galerija), Rijeka, Dolac 1 (sve foto Daina Glavočić).